

**МАЛЦИНСТВЕНА СОЦИОЛИНГВИСТИКА.
ЗА ЕДНА СОЦИОЛИНГВИСТИЧНА ТЕНДЕНЦИЯ СРЕД МАЛЦИНСТВОТА В БЪЛГАРИЯ**

Иван Г. Илиев

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”

**MINORITY SOCIOLINGUISTICS. ON A SOCIOLINGUISTIC TENDENCY AMONG
MINORITIES IN BULGARIA**

Ivan G. Iliev

Paisij Hilendarski Plovdiv University

This article is dedicated to characteristics of Bulgarian dialectal speech used by minority groups in Bulgaria. In their speech, the author finds dialectal elements that are now rarely used by Bulgarian native speakers.

1. Въведение

В тази статия се говори за връзката между диалектология и социолингвистика с оглед на българската езикова ситуация в страната и извън нея. Тази връзка е много интересна, защото, докато българската диалектология е на път в най-скоро време да се превърне в българска историческа диалектология, българската социолингвистика се развива все по-стремително, макар че, както отбелязва Ангел Пачев (Пачев 1993: 7): „Развитието на социолингвистиката като самостоятелна научна дисциплина в съвременния академичен свят се отличава ... с невъзможността да се посочи някой учен, чиито трудове и възгледи да са представителни за цялостното развитие на научната дисциплина”. При извършване на теренна работа в над сто села от България и в съседните страни за съставяне на аудиохростоматия на българските диалекти и за събиране на материали от малцинствени езици в последните три години констатирах, че в много села вече изобщо не са останали носители на диалектния български език, а в други, за щастие, успях да запиша буквално последните баби, които говореха съответните диалекти. Изключенията от общата картина на територията на Република България са малко (Припек, Джебелско; Аламовци, Златоградско; Долно Осеново, Благоевградско и още няколко места), но и там, както и на територията на Украйна, Турция, Северна Гърция, българските диалекти са осъдени на безвъзвратно изчезване. Както отбелязва Виденов (Виденов 2006: 67), „Специалистите диалектолози на теория допускаха заглъхването на българските диалекти, но не си представяха, че това ще стане толкова бързо”.

Преди дванадесет години, преди да се захвана с теренна работа по българска диалектология, по-скоро като прогноза, разбира се, следствие на логически заключения, отбелязах в една своя статия (Илиев 2007: 223), че българската нация е обречена да загуби езика си и след време нейните интелигентни слоеве ще общуват на английски, а на български език ще говори предимно циганското малцинство. Като казвах това, имах предвид книжовния български език, естествено в разговорен вариант. По същото време (конференцията беше проведена през май 2006 г. в Смолян) подобна мисъл беше изказана и от Виденов (Виденов 2006: 70).

Проучвайки българските диалекти и малцинствените езици от цялата страна, постепенно забелязах едно езиково явление, една социолингвистична тенденция, на която досега никой от българските (социо)лингвисти, доколкото ми е известно (примерно Виденов 1990; Виденов 2010), не е обръщал внимание. Става въпрос за това, че във вече в голяма степен циганизираните български села и градчета – наличието на този общоизвестен факт се отбелязва и други учени (Виденов 2006: 69), българските диалекти се пазят в по-голяма степен сред малцинствата, предимно сред циганите, отколкото при българското население, но явлението засяга и други, по-малобройни малцинствени групи: гърци, власи и т. н.

Както отбелязва Алпатов (Алпатов 2018: 171), „Важным случаем, порождающим языковые или стилистические различия, является стремление по-разному говорить со своими и с чужими людьми”. Към това съждение бих могъл да добавя, че в България определено съществуват определени прослойки от малцинствените групи, които в общуването си с „чуждите”, тоест с българите, не използват книжовния български или развалената му граматично неправилна форма, а

доста добре овладяна локална диалектна разновидност. По идентичен начин е протекъл преди няколко века процесът на усвояване на румънски език от влашките цигани, които вече не говорят цигански, а като майчин език използват диалектна разновидност на румънския, включително на територията на България (т. нар. лингурари, копанари, мечкадари и др.). Същото се отнася като цяло и за турския език на дошлите от Турция в България арменци.

Не ми е известно дали румънските или арменските социолингвисти са се занимавали със споменатото явление. За употребата на турски диалекти от циганите в България е писано, макар и оскъдно (Кючуков 1994). По отношение на английския език, примерно на чернокожите в САЩ, също е отделяно подобно внимание (Хъдсън 1995: 274-275). И у нас въпреки всичко се срещат няколко изолирани случая (вж. по-долу), в които явлението е документирано локално, но опити за тълкуване, и то в по-широк мащаб, като тенденция, от диалектоложка и социолингвистична гледна точка, не са правени. Наблюдението ми, предимно в селища на Югоизточна България, беше подкрепено с факти и от най-добрият български лингвист, цитирания и по-нататък професор Иван Д. Добрев, който ми спомена наскоро в частен разговор, че още преди 20 години му е направило впечатление как циганите в Банско в много по-голяма степен говорят диалектно на български, отколкото самите българи.

В исторически план използването на българския език от другите етноси е отбелязвано по отношение на турците и гърците в българските земи от периода на Османската империя (Николова 2004), макар че за българския език от онова време се говори като за нещо абстрактно, без да се подчертава, че става въпрос за диалектна реч. Споменатата авторка, която обаче игнорира циганския, албанския (за българо-албанското двуезичие вж. Гюзелев 2004: 34), румънския и други етнически елементи, както и използването на латински, италиански и „илирийски” от българите католици, правилно отбелязва (Николова 2004: 5-6), че за езиковата ситуация през XV–XIX век не е коментиран въпросът за използването на турски и гръцки език и доколко българският присъства в езиковата комуникация на другите езици, което се явява и една от задачите на нейната монография. В главите *Българският език в езиковата комуникация на османците* и *Българският език в езиковата комуникация на гърците* се дават откъслечни примери за използването на българския език от турци, татари, гагаузи, черкези и гърци (което не би могло да бъде на друго ниво, освен на диалектно, макар че този факт не се посочва).

Трябва, естествено, да се има предвид и употребата на българския език в писмените документи на румънските владетели няколко века по-рано, която също е била на диалектно ниво, а не на официалната търновска книжовна норма. Принос на споменатия и по-горе професор Иван Добрев (Добрев 2005: 154) в областта на средновековната българска социолингвистика е и прозрението, че използваният от влашките владетели български език всъщност е езикът на занаятчиите, търговците и на другите нисши съсловия във Втората българска държава, който се е различавал от по-архаичния език на аристокрацията и висшето духовенство, отразен в творбите на книжовниците от онова време.

Разглежданият тук феномен на практика представлява етап от процеса на натурализиране на различни етнически групи в славянобългарското езиково землище. Процесът на обособяване (първо религиозно, а после и езиково) на натурализирани като български славяни чужди елементи се открива още по времето на Първата българска държава. Съществуват хипотези, че т. нар. капанци – етнографска славянобългарска група, са потомци на Аспаруховите (пра)българи (Колев 1987: 64). Въпреки че това не може да се докаже, освен с генетични изследвания, неоспоримо е, че дори и през X век в българските земи съществуват потомци на живелите в Северна България през IV век готи на Вулфила (вж. Добрев 2011), за които е била предназначена антиарианската книжнина (преведените от Константин Преславски „Четири слова против арианите” на Атанасий Александрийски). Между другото, не е изключено т. нар. ловчански помаци да са потомци именно на споменатите готи.

Но да се върнем отново в периода на турското господство върху българските земи, в чиито градове живеят представители на различни етноси. Така например, в Пловдив през XV–XVII век освен турци живеят българи, гърци, арменци, евреи, дубровничани (Кесякова, Пижев 1999: 117). В Търново, където по времето на Втората българска държава е имало и „латински”, тоест западноевропейски, квартал, през XV–XVII век (по Радева 2012), все още се срещат не само славянски имена (*Душан*, *Маламирос*), а и прабългарски (*Боил*, *Булгарин*), кумански (*Куман*, *Тертери*), но най-вече гръцки (за вероятната причина за това вж. по-долу).

Естествено, социолингвистичната ситуация по отношение на владеенето на диалектен български, и въобще български, от малцинствата се е променяла с течение на времето и е била

различна на различни места. Ако през изследвания от Николова период гърците в някои части на Южна България не знаят изобщо или говорят лошо български (Николова 2004: 151) (за разлика от кариотите в Елховско, които говорели „еднакво лошо” гръцки, български и турски – вж. Попов 1938, който пък цитира Иречек), сега вече не е така, макар че невладеенето на български (по лична информация) от децата на каракачаните в Сливенско и на гърците в село Орешец, Харманлийско, важи до тръгването им на училище дори до 70-те години на XX век. Ако през турско време пък гагаузите от Североизточна България пишат на турски с гръцки букви и се гърчят, макар че едва в училище се срещат с гръцкия (Николова 2004: 63-64), то в Сливенско гагаузите са знаели и диалектен български, който пренасят чак до Бесарабия, заедно с родния си гагаузки език (вж. по-нататък).

2. Причини за съществуването на изследваното тук явление и първите му споменавания като локални прояви в българската диалектоложка литература

Причините за съществуването на този феномен лесно може да се открият. От общото езикознание (вж. Илиева 2001: 209-210) се знае, че в даден език по-старите езикови черти се пазят по-дълго в райони, отдалечени от пътища и комуникации (примерно планини), в покрайнините на езиковото землище и в по-късно приобщените към него територии, респективно общности.

Добър пример за това е диалектът на българите католици, бивши павликяни, които са натурализирани, най-късно до XVI век, потомци на различни други народности – арменци, сирийци и т. н., преселени от Азия (Кесякова, Пижев 1999: 88-89, 92-93, 116), които приемат един родопски говор за свой роден и в един определен момент напускат района на днешно Кърджалийско в Източните Родопи – вж. заключенията в книгата на Тончева и Илиев (Тончева, Илиев 2016), и се пръскат през Южна и Северна България чак до Банат, като някои от тях после отново се връщат в Северна България. В *Описание на Северна България* от Филип Станиславов (Станиславов 2012: 14-16), се говори за „павликяни католици” и „турци павликяни”, като се подчертава, че макар да говорят на български, павликяните не смятат, че имат същия произход. По-различно е положението със старите католици от Северозападна България в Чипровец, Железна, Копиловец и др., чийто произход не е изяснен (Илиева 2012: 4-5). Част от населението според цитираната авторка, особено в Кипиловец, се състояло от албански преселници, които още през XVII век отлично владеят български (разбирай диалектен български – б. м. – Ив. Ил.), а Петър Богдан Бакшич споменава легендата за заселени рудари саси (саксонци) в този край.

Вероятно същото се отнася и за голяма част от помаците и други български етнографски подгрупи, част от които може би са потомци на различни побългарени чужди племена. Митринов (Митринов 1987: 5) предполага богомилско минало за населението на българомохамеданското село Припек в община Джебел в Източните Родопи. Според Ст. Стойков (Стойков, Младенов 1993: 119) ловешките помаци също са станали мюсюлмани през XVII век, а преди това са били павликяни. Други автори пък (Бабаль 2005) правят необосновани опити да изведат произхода на българските помаци от послavianчени още в украинските степи печенег и кумани (вж. Илиев 2009). Що се отнася до куманите, в село Гостилица, Дряновско, където още се пази звукът *ы*, нехарактерен за другите балкански говори, местните хора също предполагат, че са потомци на натурализирани кумани (Димкова, Димков 1971: 19-20), с което обясняват различието, което съществува между тях и жителите на другите села в Габровски окръг (бих могъл да добавя и това, че в Тревненско има село, което се казва Куманите).

Друга, по-конкретна причина за по-масовото запазване на българските диалекти сред малцинствата в наши дни е тази, че представителите на повечето от тях в България като цяло обикновено имат по-нисък социален статус от българите. Особено по селата, те се занимават предимно със селскостопански труд, в каквата среда техните родители и родителите на техните родители са общували само с българи в същото социално положение (земеделци и животновъди, предимно с начално образование), изключително на български диалект, който са запазили и предали на децата и внуците си. Поради миграцията на българското население в градовете, в един момент циганите се оказват мнозинство във все повече села. Много от представителите на тези групи (каракачани, цигани, включително влашки – копанари, мечкадари и т. н.) до неотдавна са водели и номадски начин на живот. И за едните, и за другите диалектният български, който често се говори и вкъщи, нерядко има по-голям престиж от книжовния български, защото дава право на владеещите го да се чувстват равноправни членове на селската общност, в която са се заселили или са спрели

временно. Не е тайна, че вече и културните работници в селските читалища нерядко успяват да поддържат дейността си благодарение на участието предимно на членове от малцинствата.

Трябва да се отбележи, че явлението е характерно за интегрираните малцинствени общности, а не за циганите от гетата и турците от селата в компактните турски райони в Кърджалийско и Разградско, където като цяло се говори развален български (макар да има и изключения, както ще се види по-долу), а не са редки и случаите сред най-възрастните, когато български въобще не се знае.

Описваното в тази статия явление е различно и от проявите на смесеноезикови употреби (вж. по-нататък), характерни за някои етнически групи, често със смесен произход, каквито са гръцкоговорещите кариоти в Югоизточна България, турците в някои части на Източните Родопи, власите във Видинско или българите в Румъния и Украйна, които също ще спомена по-долу и които често влизат в бракове с представителите на гагаузкия, руския, украинския, албанския или молдавския етнос.

Българските социолингвисти досега игнорираха малцинствата като специфичен българоезичен фактор. Като основен проблем сред тях се изтъкваше (Виденев 2006: 69) недоброто владение на (книжовния – б. м. – Ив. Ил.) български език от по-голямата част на някои малцинствени групи, а именно турците и циганите, докато при арменците и евреите този проблем не съществувал според цитирания автор. По-нататък ще видим, че картината е доста по-сложна, но нека първо отбележим редките изключения, за които по-горе стана дума, от общото равнодушие към изследваното тук явление, в които е регистрирано използването на диалект от малцинствените групи в България.

Интересно е, че много по-рано отколкото лингвистите въпросния феномен са регистрирали някои етнографи, а също и писатели. Примовски (Примовски 1955: 219) пише за маданските цигани агупти, че преди да се турцизират, те говорели „чист и старинен родопски говор”. Огнянова (Огнянова 1985: 87) пък описва сценка, в която циганка говори на шопски диалект:

Вретенарката, млада и хубава, сърдечна и отзивчива, веднага грабнала бебенцето и го накърмила, като се похвалила:

- Млеко имам като коза. Яз кърмим две деца на чорбаджиите ... Ако речете, и вашето че додем да го кърмим спроти пари.

От лингвистите явлението първо е видяно на локално ниво по отношение на българските говори в Бесарабия, Украйна, където българският също е оказал влияние на руския, украинския, молдавския, гагаузкия, албанския (Кондов 2018). Зоя Барболова (Барболова 1999: 5-6) отбелязва за село Кубей или Червоноармейское в украинска Бесарабия, че: „Другата половина от жителите на Червоноармейское (за разлика от българите – б. м. – Ив. Илиев) е известна с прозвището гагаузи и населява т. нар. Гагаузка махала. Представителите на тази група са били билингви още преди изселването си от България (с. Ени махале, Сливенско). Наред със своя гагаузки говор, те са пренесли тук и един сливенски говор, който се отнася към подбалканския диалект на балканските говори”. Основната информаторка на Барболова от Кубей е гагаузка, омъжена за българин (Пак там: 145, 147). Ето примерен образец от българския ъ говор (с Ъ се обозначава задното, веларно ъ, типично за мизийските говори в миналото):

И брат'а гу вЪрзали. И р'азали гу на парч'енца. И дуд'ет ши гу р'ежат, то пак манал тас грива и дважда кон'о. Той сад'е прис см'аф казал на братта си: „Кът ша ма колите, кат р'ежит'е, м'есуто ми, тур'ети на дисагит'е, тур'ети на мойу кон.”

В една своя по-късна монография за друг български говор в Украйна – на Терновка, вече квартал на гр. Николаев, Барболова (Барболова 2013: 9) отново съобщава, че преди около 50 години в селото не само българите, но и руснаците и украинците, говорели български (подразбира се диалектен). В момента обаче българският език само се разбира, но не се говори от небългарите.

Ана Кочева пък (Кочева 2005: 54) дава пример с кратък разговор между несебърски гърци на гръцки, който постепенно прераста, може би с лека ирония (?), в разговор на солунското наречие на българските бежанци в града:

-Ййсо (Здравей).

-Тй инте, тарикат? (Какво има/става, тарикат?)

-Тарикат, бех на Слънчеш бр'ак, има нови чузденки.

-И как лафиши с тех?

-Со ръжите и со ногите.

Маринов (Маринов 2008), който изследва билингвизма на румънскоговорещото население на село Брегово, Видинско, като го обявява за българско по произход, също показва подобни примери. Ето началото на най-характерния текст на диалектен български (Пак там: 205): ... *толко млáда билá мóйта мáйка и онá имáла дрúги децá на дрúго мéсто, имáла и мъ̀ши, он почíнал у войнá ...* Вижда се, че диалектът е овладян не само на морфосинтактично, но и на фонетично ниво (употреба на средно *l*, акцентуация).

3. Малцинствените групи в България, употребата на смесени езикови форми и особености при употребата на българските диалекти

А. Малцинствените групи в България

За целта на изследването е нужно да се направи кратък обзор на съществуващите в България и извън нея, но вътре в българското езиково пространство, малцинствени групи, особено тези, върху които имам лични наблюдения. Като такива трябва да се отбележат следните общности:

а. Цигани

В тази група на практика влизат многобройни подгрупи, някои от които са триезични (с цигански, турски и български), двуезични (с цигански и български, с турски и български или с румънски и български), едноезични (само с български – т. нар. Аспарухови цигани, Аспарухови българи или сиви гълъби, които са българският еквивалент на румънските цигани) (Ромите 2008). Интересно е, че както Аспаруховите цигани смятат, че произлизат от прабългарите, така и влашките цигани вярват, че са потомци на даките. Като информация за циганските диалекти в България ще посоча само изследването на Игла и Драганова (Iгла, Draganova 2006).

Тази група поради многобройността си и териториалната си разпръснатост предлага най-голям потенциал за изследване по отношение владенето на диалектен български. От нея е взет и показания в края на статията материал. Богат материал, освен събраният от мен, вероятно може да се намери и в циганските квартали на София, Перник, Ямбол, Стара Загора, от т. нар. българоезични цигани цуцумани в Северозападна България и др.

б. Румъни и арумъни

По-горе дадох кратък образец от българския диалект на видинските власи, чийто румънски диалект е изследван от Будиш и Асенова и Симеонов (Будиш 2001; Асенова, Симеонов 1978). Власи обаче има и в Никополско и други крайдунавски селища (Младенов 1995: 7; Балкански 1999). На румънски диалект говорят и споменатите цигани копанари, лингурари и мечкадари, които се срещат из цяла България (Младенов 1995; Дончева 2005). Конкретния материал по въпроса, с който разполагам, е от село Ягода, Казанлъшко, от Черноконево, Димитровградско, и от Кортен, Новозагорско (в първите две селища мнозина от копанарите освен румънски и български говорят и гръцки, защото са работили в Гърция по 15-20 години, а децата и внуците на мнозина от тях и сега са там). Отделно в Западните Родопи има колонии от арумъни, чийто език е изследван от Попеску и Балкански (Попеску, Балкански 1995).

в. Гърци

Тук картината е не по-малко разнообразна, отколкото при циганите. Освен каракачаните в Сливенско, Карловско и Западна България (вж. Батаков 2004) – оскъдни данни за езика им могат да се намерят у Асенова (Асенова 1976), все още в България и Украйна има представители на малцинствата, които говорят гръцки: на общностите на кариотите (самоназване *ромей* – б. м. – Ив. Ил.) в Ямболско (вж. Даскалова-Желязкова 1985) и Харманлийско (Русев, Маджаров 1987); на ортакъйските гърци в Ивайловград и съседното село Белополяне (Примовски 1973); на понтийските гърци, за които стана въпрос по-горе, в Поморие, Несебър и други места (Кочева 2005; Пороманска 2014); на българските гърци в Одеска област на Украйна. Державин (Державин 1915: 322) отбелязва за село Малък Боялък, Одеско, чиито жители са дошли от Малък Боялък, Елховско, че там има смесено гръцко-българско население, което нарича себе си гръко-българи и е двуезично. В миналото гръцки градове са били и днешните Варна, Асеновград, Пловдив и селата около тях (в Куклен, Пловдивско, все още има хора, които знаят диалекта). Голяма гръцка колония през турско време е имало и в Търново – Николова (Николова 2004: 70) споменава, че за Петър Богдан, който

посетил града през 1640 г. не е било ясно многобройното гръцкоговорещо население в него към коя народност е принадлежало, защото говорели толкова гръцки, колкото и български.

г. Албанци

Това е една друга, много разпространена из Източните Балкани в миналото група (Гюзелев 2004), представители на която в България все още се срещат в село Мандрица, Ивайловградско, и в град Кърджали. Езикът им е проучван (Соколова 1983). Част от населението в Чипровско, особено в Кипиловец (Гюзелев 2004: 41; Илиева 2012: 4-5), се състои от албански преселници, които още през XVII век отлично владеят български (разбирай диалектен български). В Арбанаси, Търновско, което си е чисто албанско село по произход (вж. Гюзелев 2004: 50), домашният език на жените на времето бил „чудна смесица от новогръцки и български“ (Николова 2004: 151). Явно, както при гагаузите във Варна, гръчезенето е било тенденция при албанците, защото в Мандрица албанците също се гръчесли (там първоначално е имало и гърци). Българите бежанци идват в селото от Гърция по-късно – след 1919 г. (Петров 2015: 17).

В Бесарабия подобен пример е село Жовтнево (Каракурт), Болградско, където има албанци, дошли от Североизточна България. Там (АБГСССР 1958: 13-14; Будина 1993; Дерментли 2011; Кал 2016: 15-16) живеят заедно българи, гагаузи и албанци и се говорят албански, български, гагаузки и руски. Войникова (Войникова 2008: 80-81) изрично подчертава, че в Жовтнево и българи, и албанци, и гагаузи говорят български (отново трябва да се разбира диалектен). Това се потвърждава и от моя лична информация, взета от един таксиметров шофьор в Болград, родом от същото село. Не на последно място, както и другаде, фактор за това са смесените бракове.

д. Руси

Русите старообредци, наречени липовани, все още живеят като етническо малцинство в село Казашко, Варненско, и в Татарица – квартал на село Айдемир, Силистренско (Узенова 2009).

е. Арменци

Арменците идват компактно в България след геноцида над тях в Турция през 1915-16 г. и град Хасково, където още живеят арменци (Караханян 1980), става изходна точка за разселването им из България. Най-важният арменски град в България е Пловдив, но много от тях живеят и в Русе, Сливен, Бургас. Много от представителите на това малцинство са триезични, понеже освен арменски и български владеят и турски (поне старите поколения). Разбира се, все повече се увеличава броят на тези арменци, които говорят само български, защото са забравили родния си език. Независимо от мнението на Виденов (Виденов 2006: 69), че арменците нямат проблеми с българския език (разбирай книжовния), някои фрази, използвани от най-възрастното поколение арменци в Кърджали, ясно показват, че родителите им преди време, наред с диалектния турски, са ползвали и българския език само на диалектно ниво – при общуване с българските пришълци от Беломорска Тракия (първоначално в града не е имало други българи, живеещи компактно, ако не се броят представителите на администрацията, пощите, военните и т. н.): *Н'амъ с кого дъ приказвам арменски; Той, Стефан, си ддойде; Ейс'ана шъ гу пулгённеме; Дойде веднъж Нийазито ...; Вёчик зидйиш, чи шъ ддойдът* и др.

ж. Татари

С тази малцинствена група, която като цяло се е претопила в турците и вече се пази ограничено предимно в Добруджа, както и с гагаузите, нямам личен опит. Споменавам ги информативно, като евентуален обект за изследване от други колеги. Татарите и татарските говори в България са изследвани от Емил Боев (Боев 2016).

з. Гагаузи

За тях отново можем да научим от Емил Боев (Боев 1995). Голяма част от тях през XIX век се изселват от България в Бесарабия (Украйна и Молдова – в последната държава съществува автономна гагаузка република), но отделни групи се пазят в Северна България (във Варна е имало цяла гагузка махала). В Бесарабия, освен в споменатите села Кубей (или Червоноармейское) и Жовтнево, гагаузи живеят съвместно с българите в селата Курчи, Табаки, Стари Троян, Комрат, Кирсово (АБГСССР СССР 1958: 13-14). Споменатите гагаузи говорят и български, естествено

диалектен, което също се улеснява от смесените бракове – за тях, включително и с молдовани, вж. Неделчев (Неделчев 1998: 7-9). Тодор Балкански (Балкански 2005: 15) пише дори за гагаузите в Кавказ и Казахстан, че те също говорят освен турски (тоест гагаузки), и български.

и. Турци

Както правилно отбелязва Виденов (Виденов 2006: 69), голяма част от турците живеят компактно и не владеят добре български. Фактът е общоизвестен, особено на човек като мен, който от 20 години работи в Кърджали. На границата между турското и българомохамеданското население в Източните Родопи обаче положението е друго. Изтъквано е (Боев 1976: 201), че протича процес на смесване между българско и турско население и на езиково взаимодействие между българския и турския език. Още Кабасанов (Кабасанов 1963: 8-10) отбелязва, че в село Тихомир, Крумовградско, повечето от мъжете са двуезични и еднакво си служат и с български, и с турски език, а в село Стрижба населението е смесено, съществуват смесени бракове и дори жените и децата говорят турски. В Тихомир, за разлика от Стрижба, не съм се натъквал на българомохамедани, които говорят турски, но голяма част от извънредно консервативното население в Стрижба наистина говори и турски, и диалектен български *a*-говор!

Боев (Боев 1976: 201-202, 222-223) отбелязва като смесени селища и Бял извор, Рибни дол, Две тополи, Русалско, Габрово, Бук, Безводно, Сливка, Диамандово (вече махала на Бял извор). Според него (Пак там: 222-223) не е случайно, че турците от някои села в Кърджалийско наричат турците в други села с названието *ramak* (в което е отразен и типичният родопски акавизъм – моя забележка).

Съществуват и други села в Източните Родопи, където турското население владее български диалектно – като Чакаларово, Кирковско. Селото се състои от две махали – Долна и Горна, като в долната се говори диалектен български (наред с книжовния), а в горната се говори турски и диалектен български от най-старите (по-младите знаят и книжовен български). Тихова (Тихова 1963: 20-22) е описала явлението, макар и доста патриотарски, още през 60-те години, но то продължава да съществува и до днес, макар че най-младите вече почти не говорят турски, макар да го разбират (с малки изключения). Докато в други села, споменати по-горе, е имало турцизиране на българомохамеданското население, тук явно е протекъл обратният процес (!) – на българизиране на турското население (докато най-старите още се турчечат, най-младото поколение се българее и носи предимно български имена). Според същата авторка съседните села Фотиново, а навярно Крилатица и Шопци, също са бивши български села, сега потурчени. Пак там (Тихова 1963: 38-41) се споменава, че на турски и български (разбирай диалектно) се говори и в Костурино и Бързея, където хората сами се смятат за турци, но не и от околните българи. В днешно време вече Костурино и Бързея са изцяло потурчени.

Естествено, както при гърците кариоти, населението на Стрижба или както на други места, всичко е много относително, понеже в такива случаи често смесеното население се самоопределя с някакво религиозно название, или се самоопределя смесено – като горепосочените гърци-българи в Одеско, като българите в Румъния, които се наричат сърби-българи (Младенов 1993: 25), или пък въобще нехае за националната си принадлежност (добър пример са българските помаци в Гърция или някои цигански групи в България).

й. Чехи

За съжаление, живелите в село Войводово, Врачанско – чехи, долши преди време в България, отдавна са напуснали страната. За тях вж. Будилова и Якоубек (Будилова, Якоубек 2014).

к. Словаци

В някои села на Северна България – Горна Митрополия, Подем, Бръшляница в Плевенско, до неотдавна е имало и словаци (Иванчев 1978). От тях почти никой не е останал вече в страната. При едно посещение в село Подем ми казаха, че там все още живее само една възрастна словачка, но се отказах да я търся, понеже по онова време бях отишъл да проучвам словашкият диалект в селото, а не българският диалект на словаците.

л. Евреи и други

Спрямо тях също няма да взимам отношение, защото не съм ги изследвал.

Б. За смесените езикови форми

Характерна особеност в езика на смесените общности или на общностите, които се намират извън родината си, е използването на смесен език в комуникацията или смесване на кодовете, иначе казано. Детрез (Детрез 2015: 187) с право отбелязва, че историците на българския или гръцкия език почти не обръщат внимание на хибридните им разновидности. Бих могъл да добавя, че по въпроса може да се напише цяла монография. Все пак различни автори са отбелязвали, поне информативно, такива спорадични смесени употреби. Например за гръцки.

Добри Попов (Попов 1938: 15) пише, че в езика на Тополовградските кариоти, които говорели „еднакво лошо“ гръцки, български и турски, се срещали фрази като тези:

Валти клечка ши дупка ‘сложи клечката в дупката’ или:

- *Пун то магаре?* ‘къде е магарето?’ - *Я го я сти ряка, търкаля се* ‘ето го в реката, търкаля се’.

Детрез пък (Детрез 2015: 189) показва примери от диалекта на пловдивските гърци, наричани гудили:

Вали клечка сто дупки, на ми свиризи о ветарос ‘Тури клечка в дупката, да не свири вятърът’;

Търкализе то тенджерера ке булдиши то капаки ‘Търкулила се тенджерата, че си намерила капака’.

Асенова (Асенова 1976: 21) е забелязала такива употреби в гръцкия диалект на каракачаните:

Ili na mi pis, ili tha vǎ̀lu tu pištòl ‘или ми кажи, или ще извадя пистолета’, както и на бургаските гърци (Асенова 2016: 10):

Aròstisa pèrsi se polì òstra fòrma ‘миналата година се разболях сериозно’.

Кочева (Кочева 2005: 53) показва същото за гръцкия говор в Поморие:

Anìgo to karburàtur ke tìna dò – èna meǎlo plǎxòk umr’ál mèsa ‘отварям карбуратора и какво да видя – един голям плъхък умрял вътре’.

Примери има и за влашките диалекти в България:

Sǎ merget na rekata za riba ‘отивам на реката за риба’ Видинско (Асенова, Симеонов 1968: 78);

Svèkǎr mi se skrìеше ... при комиийите, при вǎс нǎа, колò кǔм иѣ зѣч ла отраканǎ (‘как се казваше на плевнята’), *ф плевн’ата ...* Пак там (Маринов 2008: 81).

Тодор Балкански (Балкански 2005: 103) цитира подобни бележки на Ботев и Вазов за тюркския език на българските гагаузи от Бесарабия и от Варна:

Бен яздьм бир прошение и подадох го на негово благородие отеки гюн;

Пирморска гардина? Бу солак тут! ‘приморската градина? тук наляво’.

Бих могъл да добавя, че подобно явление е много характерно и за говора на кърджалийските турци, например:

Хладилник алдм ‘купих хладилник’ и др.

Българите зад граница също не са изключение. Примерно тези в Румъния (Младенов 1993: 131, 154):

Булгàрия е нъскѹта с идинǎа се гòдин пред мèне ‘България е родена единадесет години преди мен’;

Уф тѹмпѣ на Алексàндрѹ Йòн Ку̀за им дǎл зèмн’ъ ‘по времето на ...’.

Или в Украйна (Барболова 1999: 139, 145):

Дǎ, прекàрахме гладà, òчен трѹдно прекàра:ме!;

Идѹн стакàн р’ǎпа чèрна ..., идѹн стакàн мǎйски мèт’, идѹн стакàн ракѹйѹа купèшка ...

В. Някои особености при употребата на българските диалекти от малцинствата в Югоизточна България

Споменатите хибридни езикови прояви са първата крачка към изоставянето на родния език и възприемането на чуждия или към изоставянето на единия от двата или повече родни езици, ако случаят е такъв. Както казах по-горе, в редица селища на Югоизточна България малцинствените групи, особено тези с по-нисък социален статус, до голяма степен или пък дори масово владеят български език само на диалектно ниво (ако някой не вярва, може да посети примерно циганската

махала на село Радиево, Димитровградско). Турците от Горната махала на Чакаларово или турскоговорещите цигани в Маданско са майстори на родопския диалект (последните обаче говорят родопски *a*-диалект, който не е характерен точно за това място). Старите арумъни в Ракитово използват западнобългарски елементи в говора си, защото са отрасли в Западна България, докато внучката на един от тях, дори когато говори книжовно, е под влиянието на местната родопска фонетика (например *бáница* вм. *бàница*). Много характерна особеност пък на българския език на гръцкоговорещите кариоти в Орешец, Харманлийско, или Генерал Инзово, Ямболско; на влашките цигани или лингури в Ягода, Казанлъшко, както и на циганите в Димитровградско, Симеоновградско и Хасковско, е употребата на кратка форма на личното местоимение *га* 'я' в съчетание с различни футурни частици (*жъ, зъ, шъ*). Така например, в Оризово, Чирпанско, може да чуете от представителите на ромското малцинство фраза от сорта на *Жъ гъ извѣкъм*, а в Тянево, Симеоновградско, когато помолих две циганки да ме заведат при една възрастна жена, те ми отговориха: *Жъ тъ зъвидѣм, ама нъ ѝ стрѣх от къвгѣ. Снъхѣ и га бѣхти*. Същото е положението и в село Маломирово, Елховско, където циганското население използва местния диалект, но за разлика от българите употребява кратката местоименна форма *га* вместо *ѝа*. Кариотите в Генерал Инзово пък освен това, за разлика от придошлите българи бежанци, използват кратката дателна форма *хи: син ѝт хи, мъжъ хи, ѝс хи събрах ...* 'аз ѝ събрах ...'

При мигриращите групи е възможно българският диалект да е пренесен от другаде. Например, в Черноконево, Димитровградско, докато местните българи казват за *ѝда*, румънските цигани говорят на *иъ*, като използват и кратката личностоименна форма за ж. р. *га*. В Ягода, Казанлъшко, където рударите също гаят (използват *га* 'я'), последните, или поне тези, които интервюирах, употребяват и характерните за подбалканския сливенски диалект глаголи на *-ѝ* (*читѝ*). Една информаторка от Радиево, Димитровградско пък, която е от циганската група на т. нар. „Аспарухови българи“ използва и западни особености – като обобщително местоимение *свѣ* 'всичко'.

3. Подробен илюстративен материал от триезичното циганско малцинство във Войводово, Хасковско

Естествено, в тази статия не мога да дам образци от българския говор на всички изследвани от мен малцинствени групи (техният брой не е изчерпателен, но не е и малък). Това ще бъде направено в цялостна монография. Специално за тук съм подбрал материал от циганското малцинство в село Войводово, Хасковско, като информаторът, Георги Аспарухов Георгиев, е на възраст малко над 30 години и работи като професионален войник в Хасково. Освен родния си цигански и диалектен български, той владее и турски език поради съвместното жителство с турско население, както и гръцки, защото е работил в Гърция. Разговорът с него, който предавам по-долу, може да се чуе и онлайн (www.youtube.com – Българският език на малцинствата: циганите от Войводово, Хасковско). Ето за какво става въпрос:

- Кой набор си?
- *ѝа* ли? *ѝа* съм ѝсѣм пѣт.
- На колко години?
- На трѝ ..., нъ трѝѝси ѝ трѝ с(ѣм), прѝѝ, мѝрт мѝсиц прѝѝ трѝѝс трѝ.
- Да, тук във Войводово си роден или как?
- У хѝскуу съм рудѣн, във грѣдъ съм рудѣн ѝѝс.
- Да, ами кажи ми, как дойде тук от Хасково.
- Ъм нѝшти живѣѝт тѝкъ, симѣѝсуту сѣ тѝкъ.
- А те кога са се преместили? Те по принцип от Хасково ли са?
- Нѣ-е, тѝка н'ѝаме бѝлницѣ, н'ѝаме нѝшту. Тѝм сѣ рѝждѣме, във Хѝскуу, тѝкъ си живѣѝм.
- А иначе, те са тѝкашни? От Войводово?
- Тѝка, тѝка, Уд Вуйвѝдуу са.
- А, само (се раждате в града). Ти си от Войводово, ама си роден тѝка (вм. в Хасково).
- Тѝтк..., тѝтка ми ѝ от тѝка, мѝйка и ут, ѣ-ѣ, Крѣпус.
- Аха, и какво работиш?
- *ѝѝс* ли? *ѝа* съм вуѣнен.
- Военен? Във ...

- Ф хаскуфскуту пудилѐние съм йа̀с.
- Да ...
- И йа̀, йа̀ съм ут рòмски пу ... (произход), цигънин съм вѐ ...
- Да бе, да. Цигански знаеш ли?
- Зна̀м.
- Турски?
- И ту̀рски, и цигански зна̀м.
- Значи, три езика ...
- И ..., ама, йа̀ ту̀ка у на̀шту сѐлу, сичку, цигани и ту̀рци има̀ пѐт, пѐт къ̀шти ..., ъ-ъ, тькѹу, ъ-ъ, българе.
- Да ...
- Н'а̀ма, тѹкъ, кметъ ни е ту̀рчин нъ на̀с.
- Да. Ейся, като ти се обадох, ти кво каза: „Ейс'а зъ дoйдъ” ли?
- Зъ дoйдъ.
- Да ...
- Ъми йа̀ (смее се) ... „Зъ дoйдъ, зъ ду̀хадъм, зъ дoйдъ”. Тѹкѡ сми. Ту̀й н'а̀мъ (друго).
- Кажи ми неѹо интересно (за тук). Какви празници празнувате вие?
- Ам, ние ийс'а нѣскору има̀хми тькѹу, ъ-ъ, Бангу Ва̀:сил.
- Ами пу принцип ний, ъ, събираме съ, ъ, нѣли, у думѡ хoрътъ, къдѐт сме, или пѣк руднини. С'адъме нъ, нъ трѣпѣзътъ, кой ко̀т, тькѹуту, кой ко̀т дукаръ. Иа̀дине, пѣне, веселим съ, к'учѐци и му̀зикъ, и тькѡ. На̀штъ, демѣк, тькѹуту, ъ, но̀ата гудинъ цигънскътъ, Но̀г гудинъ. Тва̀ е.
- Кво значи „Банго”?
- Бангу Васил, тва̀ значи ..., м йа̀ ни зна̀м то̀чну истoриѡта с'а, кък дъ т гъ, тькѹуту, дъ т гъ ка̀жъ, oт ...
- Квoто знаеш.
- „Бангу” нъ цигънски узнѣча̀, ъ-ъ, „ку̀ц”. „Ку̀циѡ Вѣсил”.
- Аха.
- Буквалну, ъмъ йа̀-а, с'а, истoриѡта, знайѡт гъ, ъмъ, на̀шийъ, дѣртиѡ зъ гъ знай, йа̀ н'а̀мъ кък дъ гъ зна̀м.
- Да ...
- И, и нѣл ти ка̀зѡм, тва̀ е, на̀штъ (Нова година), тринайсти срѐшту читирнайсти, с'а нѣскору.
- Да...
- Два-три дѐнъ.
- А със Гошо съученици ли сте? Полицая ...
- Н'а̀мъ, ний ..., то̀й бѣши, тькѹуту, кулѣги.
- А, колеги бя̀хте? Той бѣше военен?
- Ву̀енен, сѣтни, сѣтни, сѣтни ста̀нъ тькѣф ..., ъ-ъ, пулицай, да̀.
- Аа, сигурно не можеши да говориши там за работата си? За военните...
- Да̀. Н'а̀мъ, ни ..., ни нѣ да̀вѡт, oт сѣтни зъ имѡми тькѹуту, прублѣми.
- Имал ли си ..., хoдил ли ди на мисии в чужбина? Афганистан?
- Хoдил съм.
- Сериозно?
- Нѣ Ъганистан, у-у, тва̀, кък сък ъ ... (казваше), Бoснъ, Бoснъ.
- А, ще ми кажеш ли там ... (за Босна)?
- Ъми ...
- Много араби видях (като ходих аз), има ...
- Н'а̀мъ, та̀м, та̀м тькѹу имъ, ка̀жи гу, ут, ъ-ъ, бoсни, бoснинци, тькѣѡ, ъра̀би н'а̀мъ, бoснинци и...
- Ама в Сараево има и араби. В столицата. Ти не си бил май в столицата?
- Съра̀еву, то̀чну Съра̀еву б'а̀х. Ъма, има тькѣѡ, хм, мислѣмѡни.
- Аха.
- Тѐ, вoд'ѡт, ъ-ъ, христ'а̀ни, мусулмѡни, вoд'ѡт тькѹуту ...ъ, да̀, между т'а̀х съ ... и ...
- Конфликти.
- Да̀, халѡт съ, редoвну съ халѡт, тькѹу, у-у, пустуйа̀нну съ ..., съ вѣф кунфлѣкт, дѐт вѣкѡи ...

- А кажи ми, на Банго Васил, майка ти, там, баба ти, какво готвят?
- Ам, къкту, ѝ-ѝ, нь Нѝа гудѝнѝ, дѝ речѝм, твѝа, бѝаницѝ-и, ѝ-ѝ, пѝржѝдѝли-и, ѝй такѝѝи рѝпѝти ...
- Да ... Кѝсмети?
- Кѝсмѝ ..., дѝ-а, кѝсмѝти. Кѝсмѝти.
- Значи, както българите празнуват, и вие така?
- Да, дѝ, дѝ, дѝ.
- Вкъѝци на какѝв език си говорите?
- Цѝгански!
- А турския кѝде го говорите?
- Нѝ, нѝ, турския н'амѝ, турския гѝ знѝим, ѝй уѝт тѝкѝнѝнѝ, уѝт сѝлѝту, уѝт приѝаѝтиѝи.
- Да ...
- Дѝ речѝм, ѝѝ сѝм изрѝснѝл сѝс, сѝс турчѝтѝ, нѝл', у-у-у, у дѝскѝлу кѝт хѝдим, ѝ, сѝс нѝшѝти приѝѝтелѝитѝ. Ыѝ гѝ уѝчѝ нѝ, нѝ цѝнѝски, и нѝлѝ, и тѝ нѝ уѝчѝт нѝ-ѝ турски. И-и тѝкѝа си тѝкѝѝмѝ. И тѝкѝа нѝуѝчихѝмѝ езѝкѝ. Тѝй нѝшѝийѝ уѝфициѝалѝн изѝйк, дѝт сѝ кѝзѝвѝ, ѝѝ си хѝртѝуѝм нѝ цѝнѝнѝски фѝкѝшѝти.
- Да, Ти вѝчера по телефона ми каза една дѝума – „хѝрно“. Използѝвате ли я?
- Хѝрну, дѝ-а, хѝрну.
- „Зѝ дѝйдеѝ ли?“ – „Хѝрно, зѝ дѝдѝѝ“.
- Зѝ (дѝдѝѝ), дѝ-а.
- Женен ли си?
- Жѝнен сѝм, ѝмѝм енѝ дѝте.
- То кѝде ходи на училище? Тука, вѝв Войводово ли?
- Н'амѝ, ф Хѝскуу.
- Или оѝце е малко?
- Нѝе, тѝй дѝветгудѝшѝну. Кѝ..., кѝдѝ мѝлѝку! Кѝрѝм гѝ Хѝскуу с мѝни. А-а, м дѝ стѝа чѝв'ѝк бѝ, дѝ ни стѝа кѝт мѝне прѝс бѝ! Мѝн мѝ зѝхѝ кѝзѝрѝмѝтѝ и тѝкѝа, ѝт н'амѝ рѝпѝтѝ, н'ѝа тѝкѝуу, ѝѝ б'ѝх ф чѝужѝнѝнѝ!
- Кѝде?
- Рѝпѝтиѝ вѝв Гѝрѝцийѝ, нѝ Крѝит.
- Ще ми кѝжеѝ ли там какѝво си работил?
- Там сѝм рѝпѝтил, м-м, тѝкѝѝи, маслѝни сѝм брѝлил ... Кѝдѝ сѝм тѝкѝѝл дрѝгу? Аѝ, вѝф урѝнѝжѝрѝшѝ сѝм рѝпѝтил.
- Аха.
- Зеленѝѝци, тѝкѝѝи, дѝмѝти, крѝстѝвиѝци сѝм брѝл. И сѝтѝни сѝ рудѝ мѝлѝкийѝ и ..., и нѝ жѝсинѝтѝ ѝкѝм: „Н'амѝ, н'амѝ дѝ ѝ тѝкѝ! Зѝ си уѝт'ѝвѝми в Бѝлгѝрийѝ, ѝт н'амѝ ..., ни нѝ стѝйгѝт пѝрѝти. Н'амѝ – шѝкѝм – зѝ си уѝт'ѝвѝми нѝ твѝа ..., Бѝлгѝрийѝ. Там зѝ си нѝйѝдѝ рѝпѝтѝ, пунѝ н'ѝ плѝтѝмѝ кѝвѝртѝирѝ. Н'амѝ дѝ-ѝ – кѝжѝ ... – н'амѝ дѝ ги ѝмѝмѝ тѝйѝ прѝблѝмѝ“, рѝзѝбѝрѝшѝ? Шѝтѝдѝ ни стѝйгѝт пѝрѝти, ѝкѝм: „Зѝ си хѝдим!“ Дѝйѝда:мѝ си тѝка вѝф Бѝлгѝрийѝа, ѝмѝше, тѝкѝуу, прѝем. Вѝйкѝм: „Ыѝ зѝ уѝт'ѝам вѝйѝнѝк!“ Мерѝк ми бѝши, ѝѝ ни б'ѝх ходил, ѝкѝм: „Зѝ ..., зѝ-ѝ, зѝ ѝдѝ дѝ вѝдѝ, дѝ прѝбѝвѝм. Кѝт стѝани!“ И приѝнѝ мѝ и пѝдѝнѝх, и ...
- И доволен ли си?
- А-ам, хр-р, гѝре-дѝлу, дѝ т кѝжѝ, му, рѝпѝтѝ хѝрнѝ, гѝре-дѝлу ... Зѝ л'ѝп пѝри сѝ вѝди! Твѝа е, зѝ л'ѝп пѝрѝ, уѝтѝкѝлѝут дѝ ни сѝ глѝдин. Пѝдѝдѝрѝжѝшѝ семѝйѝстѝвѝту. И твѝа е.
- Много ти благодаря!
- Ъ, н'амѝ дѝрт, ѝѝс, тѝкѝуу, зѝ свѝрѝшим рѝпѝтѝ, с'ѝ кѝдѝ ... Тѝ зѝ ..., тѝ кѝдѝ? Ыѝ, вѝр дѝ пѝйѝм кѝфѝ. Кѝдѝ уѝт'ѝаш? Зѝ си уѝт'ѝшѝ ли?
- Ами на работа бѝрзам, шѝтѝо ...
- А-а, тѝ нѝ рѝбѝутѝ. Дѝбрѝ, дѝ ни тѝ тѝкѝѝм ... Хѝрну, хѝрну, н'амѝ дѝрт ...

4. Изводи

Разгледаното в тази статия явление за използването на българската диалектна реч като единствен или основен български езиков вариант от различни малцинствени групи (малцинствена социолингвистика), освен че е извънредно интересно и не е изучавано досега, има не само социолингвистична, но и практическа диалектоложка стойност. То може да помогне за събирането и изучаването на последните остатъци от някои вече изчезнали след българското население диалекти,

особено градски такива, макар че и сред малцинствата диалектът няма да се запази вечно. Мога само да се надявам, че чрез разработката си по въпроса ще провокирам и други колеги да се заемат с това неразработено поле от българската лингвистика.

Библиография

- АБГСССР 1958:** Атлас болгарских говоров в СССР. Вступительные статьи. Комментарии к картам (Составители: Бернштейн, С., Е. Чешко, Э. Зеленина). Издательство Академии наук СССР. Москва. 1958.
- Алпатов 2018:** Алпатов, Владимир. Языкознание. От Аристотеля до компьютерной лингвистики. Альпина нон-фикшн. Москва. 2018.
- Асенова 1976:** Asenova, Petya. Les contacts linguistique sur la peninsule Balkanique refletes dans le parler des karakatchans de Bulgarie. – *Linguistique balkanique*, 4, 1976, 9-21.
- Асенова 2016:** Asenova, Petya. Contact de langues: les dialecte grecs en Bulgarie. – In: *Proceedings of the 6th Modern Greek Dialects and Linguistic Theory Meeting*, Patras, 25-28 September 2014. Partas: University of Patras. 2016, 1-16.
- Асенова, Симеонов 1978:** Asenova, Petya, Boris Simeonov. Observations preliminaries sur le parler d'une population romane isolee dans un milieu slavo-bulgare. – *Linguistique balkanique*, 1, 1968, 77-80.
- Бабаль 2005:** Babali, Tunçay. Pomaks. – In: *Encyclopedia of the World's Minorities*. 3. Routledge. New York, London. 2005, 973-974.
- Балкански 1996:** Балкански, Тодор. Западнородопските власи (арумъни). Етнос. Етнонимия. Ономастика. Екстралингвистика. ИК. Знак '94. Велико Търново. 1996.
- Балкански 1999:** Балкански, Тодор. Никополските власи. Етнос. Език. Етнонимия. Ономастика. Просопографии. Знак '94. Велико Търново. 1999
- Балкански 2005:** Балкански, Тодор. Кавказките българи. Етнос. Език. Етнонимия. Ономастика. Знак '94. Велико Търново.
- Барболова 1999:** Барболова, Зоя. Българският говор в с. Червоноармейское (Кубей), Бесарабия. Астропринт. Одеса. 1999.
- Барболова 2013:** Барболова, Зоя. Българският говор в николаевската Терновка (Украйна). Симекс-принт. Одеса. 2013.
- Батаков 2004:** Батаков, Георги. Деца на Сирако. Кратка история на каракачаните. Обнова. Сливен. 2004.
- Боев 1976:** Боев, Емил. Изследвания и материали по турска диалектология. 1. Източнородопски турски говори. – В: *Годишник на Софийския университет. Факултет по западни филологии*. 1, 1975. София. 1976, 199-267.
- Боев 1995:** Боев, Емил. Не заблудата, а лъжата за гагаузите. Без посочено издателство. София. 1995.
- Боев 2016:** Боев, Емил. Татарите и татарските говори в България. Регионален исторически музей & Сдружение „Професор Емил Боев“. Добрич. 2016.
- Будилова, Якоубек 2014:** Будилова, Ленка, Марек Якоубек. Българските чехи. Случаят Войводово. Парадигма. София. 2014.
- Будина 1993:** Budina, Oksana. Shqiptarët në Ukrainë: Përshkrim historiko-etnografik për kulturën tradicionale. – In: *Kultura Popullore*. 1-2, 1993, 145-152.
- Будиш 2001:** Budiş, Monica. Comunitatea românească de pe velea Timocului bulgăresc. Militară. Bucureşti. 2001.
- Виденев 1990:** Виденов, Михаил. Българска социолингвистика. УИ „Климент Охридски“. София. 1990.

- Виденов 2006:** Виденов, Михаил. Актуални задачи пред българската социолингвистика. – В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация (Без посочен редактор). София. СУБ, ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“ 2006, с. 67-71.
- Виденов 2010:** Виденов, Михаил. Езикът на града (Съвременната българска градска езикова ситуация; Софийският език). УИ „Св. Климент Охридски“. София. 2010.
- Войникова 2008:** Войникова, Алла. Селища с българско население в Югозападния Буджак. Ономастика. Топонимия. Групонимия. Знак '94. Велико Търново. 2008.
- Гюзелев 2004:** Гюзелев, Боян. Албанци в Източните Балкани (Albanians in the Eastern Balkans). Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия (International Center for Minority Studies and Intercultural Relations). София. 2004.
- Даскалова-Желязкова 1989:** Даскалова-Желязкова, Невена. Кариоти (Етническа принадлежност и културно-битови черти в края на 19 и началото на 20 век). Издателство на БАН. София. 1989.
- Державин 1915:** Державин, Н. Болгарские колонии в России. Т. II. Язык. Типография „А. Смолинский“. Петроград. 1915.
- Дерментли 2011:** Дерментли, Александр. Албанцы на юге Бессарабии (конец XVIII в. – 90-е г.г. XX в.). Українська академія друкарства. Львів. 2011.
- Детрез 2015:** Детрез, Раймонд. Не търсят гърци, а ромеи да бъдат. Православната културна общност в Османската империя. XV-XIX в. Издателство *Кралица Маб*. Без място на отпечатване. 2015.
- Димкова, Димков 1971:** Димкова, Гинка, Николай Димков. Гостилица в миналото и сега. Издателство на Националния съвет на Отечествения фронт. София. 1971
- Добрев 2005:** Добрев, Иван. Българският език. Slavia Verlag. София. 2005.
- Добрев 2011:** Добрев, Иван. Готски следи в българското християнство. – В: Готите. III. Нови изследвания на готското културно-историческо наследство по българските земи (2007-2010). Балкан Медиа. София. 2011, с. 110-132.
- Дончева 2005:** Дончева, Теодора. Наблюдение върху говора и културата на власите от с. Крушето, община Горна Оряховица, област Великотърновска. Дипломна работа. СУ „Св. Климент Охридски“. София (<http://slav.uni-sofia.bg/naum/sites/default/files/donchevat.pdf>).
- Иванчев 1978:** Иванчев, Св. Следи от словашко влияние върху някои плевенски и никополски говори. – В: Светомир Иванчев. Приноси в българското и славянското езикознание. Наука и изкуство. София. 1978, с. 9-20.
- Игла, Драганова 2006:** Iгла, Birgit; Desislava Draganova. Romani Dialects in Bulgaria. – In: International Journal of the Sociology of Language. 179, 2006, 53-63.
- Илиев 2007:** Илиев, Иван Г. Език и народ в контекста на Балканите (с оглед на българския език). – В: Филологически и методически изследвания. Доклади от международната научна конференция, посветена на 100-годишнината от рождението на доц Стайко Кабасанов. ПУ „Паисий Хилендарски“. Смолян – Люблин. 2007, с. 219-223.
- Илиев 2009:** Илиев, Иван Г. Названието, езикът и произходът на българските помаци според „Енциклопедия на световните малцинства“. – В: Историк със съдба на творец и преподавател. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. д. и. н. Людмил Спасов. Том II. Фабер. Велико Търново. 2009., с. 56-66.
- Илиева 2001:** Илиева, Лилия. Увод в езикознанието. Без посочено издателство. Благоевград. 2001.
- Илиева 2012:** Илиева, Л. Предговор. – В: Станиславов, Ф. Описание на Северна България. II. Парчевич. Завещание. Буквица. София. 2012, с. 4-7.
- Кабасанов 1963:** Кабасанов, С. Един старинен български говор – тихомирският говор. Издателство на БАН. София. 1963.
- Кал, Нехити 2016:** Kahl, Thede, Ioanna Nechiti. Minderheitensprachen und Kulturkontakt im Budschak. Eindrücke einer Feldforschung in Südbessarabien (Ukraine). – In: Romanische

- Kleinsprachen heute (Hrsg. Dahmen, E., G. Holtus, J. Kramer, etc.). Vol. Romanistisches Kolloquium. XXVII. Narr Francke Attempto Verlag. Tübingen. 2016, с. 3-32.
- Караханян 1980:** Караханян, Карекин. История на арменците в Хасково. Арменска апостолическа православна църква „Сурп Стефанос“. Хасково. 1980.
- Кесякова, Пижев 1999:** Кесякова, Елена, Александър Пижев и др. Книга за Пловдив. Полиграф. Пловдив. 1999.
- Колев 1987:** Колев, Николай. Българска етнография. София. Наука и изкуство. 1987.
- Кондов 2018:** Кондов, Васил. Езикът на българите на Пусто пладне (в Русия, СССР, Украйна и Молдова): история и съвременно състояние (Класификация, библиография, карти, снимки, текстове). Тараклийски държавен университет „Григорий Цамблак“. Тараклия. 2018.
- Кочева 2005:** Кочева, Ана. За билингвизма и диглосията в говора на град Поморие. – В: Проблеми на социолингвистиката. VIII. Съвременни форми на съществуване на българския език. Материали от конференцията, посветена на 90-годишнината от рождението на проф. д-р Стойко Стойков. София, 25-26 октомври 2002 г. Международно социолингвистическо дружество. София. 2005, с. 52-54.
- Кючуков 1994:** Kyuchukov, Hristo. The Turkish Dialects of Muslim Roms (Gypsies) in Bulgaria. – Journal of Turkology 2, 1994, с. 305-307.
- Маринов 2008:** Маринов, Владислав. Билингвална интерференция в крайния български Северозапад. Астарта. Без място на издаване. 2008.
- Митринов 1987:** Митринов, Георги. Самобитен български говор. – В: Нов живот. 170. 1987. Кърджали, с. 5.
- Младенов 1993:** Младенов, Максим. Българските говори в Румъния. Издание на БАН. София. 1993.
- Младенов 1995:** Младенов, Максим. Влашкото население в България (Разпространение, произход, топоними). – Българска етнология. Извънреден брой. 1995, 7-17.
- Неделчев 1998:** Неделчев, Нено. Бесарабските българи в Тараклия. История, диалект, речник (Социолингвистично изследване). Знак '94. Велико Търново. 1998.
- Нестореску 1996:** Nestorescu, Virgil. Româniî Timoceni din Bulgaria. Fundației Culturale Române. București. 1996.
- Николова 2004:** Николова, Надка. Билингвизмът в българските земи през XV-XIX век. Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“. Шумен. 2004.
- Николова 2006:** Николова, Надка 2006: Българският език в условията на българо-турски билингвизъм по време на османското владичество. – В: Националният език в условията на чужди влияния и глобализация (Без посочен редактор). София. СУБ, ИБЕ „Проф. Любомир Андрейчин“ 2006, 125-130.
- Огнянова 1985:** Огнянова, Елена. Ние, шопето ... Издателство на БЗНС. София. 1985.
- Пачев 1993:** Пачев, Ангел. Малка енциклопедия по социолингвистика. Евразия-Абагар. Плевен. 1993.
- Петров 2015:** Петров, Ив. Мандрица. В: Георгиева (Пеева), Мария. Българско-албански разговорник с малък речник. Фабер. Велико Търново. 2015, 9-24.
- Попеску, Балкански 1995:** Popescu, Radu, Todor Balkanski. Aromâniî din Rodopi Bulgariei și graiul lor. Арумъните от българските Родопи и техният говор. Editura Beladi. Craiova. 1995.
- Попов 1938:** Попов, Добри. „Гърците“ в Елховско. – Архив за поселищни проучвания 3, 1938, 3-32.
- Пороманска 2014:** Poromanska, S. TA NEOELLHNIKA IDIOMATA THS NOTIOANATOLIKHS VOYLGARIAΣ. INETITOUTO TOY BILIOY – A. KAPΔAMITΣA. AΘHNA. 2014.
- Примовски 1955:** Примовски, Анастас. Ковачите агупти в град Мадан. – Известия на Етнографския институт с музей 2, 1955, 217-267.
- Примовски 1973:** Примовски, Анастас. Бит и култура на родопските българи. Материална култура. – Сборник за народни умотворения и народопис. LIV. 1973. София, с. 1-617.

- Радева 2012:** Радева, Ния. Към средновековния облик на мъжките лични имена в Търновско (XV-XVII век). – В: Етюди върху явления от историята на българския език. „Веста” – Велико Търново, 2012, с. 141-150.
- Ромите 2008:** Ромите в България. Информационен справочник. Институт „Отворено общество”. София, 2008.
- Русев, Маджаров 1987:** Русев, Р., С. Маджаров. История на село Орешец, Харманлийско. Орешец. 1987 (Ръкопис).
- Соколова 1983:** Sokolova, Vojka. Die albanische Mundart von Mandrica. – In: Osteuropa-Institut an der freien Universität Berlin. Balkanologische Veröffentlichungen. Herausgegeben von Norbert Reiter. Band. 6. Berlin, 1983.
- Станиславов 2012:** Станиславов, Филип. Описание на Северна България. П. Парчевич. Завещание. Буквица. София. 2012.
- Стойков, Младенов 1993:** Стойков, Стойко, Максим Младенов. Българска диалектология. Издателство на БАН. София. 1993.
- Тихова 1963:** Тихова, Бонка. Сведения за селата по северните склонове на Гюмюрджински снежник (Карлък) и басейна на р. Къзлач, събрани от Бонка Тихова Белова през 1962-63 г. Окръжен държавен архив Кърджали. Фонд 1026, 1-14 (Ръкопис).
- Тончева, Илиев 2016:** Тончева, Христина, Иван Г. Илиев. Говорът на село Припек, Джебелско. УИ „Паисий Хилендарски”. Пловдив. 2016.
- Узенова 2009:** Узенова, Елена. Старообрядческите говори в България: современное состояние. – В: Simpozij Obdobja 26: Slovenska narečja med sistemom in rabo. Без посочено издателство. Ljubljana. 2009, с. 141-147.
- Хъдсън 1995:** Хъдсън, Ричард. Социолингвистика. УИ „Св. Климент Охридски”. София. 1995.